Heydər Əliyev - 101

UOT 94(479.24)

SƏFƏR ƏLİYEV
AMEA Naxçıvan Bölməsinin Böyük laborantı
TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

XX ƏSRİN SONLARINDA NAXÇIVANIN SOSİAL-İQTİSADİ VƏZİYYƏTİ

DOI: https://doi.org/10.36719/2708-065X/105/74-79

XX əsrin sonlarında Ermənistanın Azərbaycanın Tarixi torpaqlarını işqal etməsi nəticəsində Naxçıvanla Azərbaycan arasında nəqliyyat vasitələrinin dayandırılmasına gətirib çıxarmışdı. Bu zaman Naxçıvanda vəziyyət olduqca mürəkkəbləşmiş və sosial-iqtisadi münasibətlər bir qədər zəifləmişdi. Dəmir yolunun işləməməsi nəticəsində muxtar respublikanın sənaye, kənd təsərrüfatı, inşaat materialları ilə təmin edilmədiyindən onların (əksəriyyətinin) fəaliyyəti tamamilə dayanmışdı. 1990-cı ildə 1985-ci ilə nisbətən dəmir-beton məmulatı istehsalı, xam ipək istehsalı, duz istehsalı azalmışdır. Nəqliyat blokadası kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında və daşınmasında da ciddi problemlər yaratmışdı. Heyvandarlıqda 34 faiz kənt təsərrüfatında məcmu məhsul 25.5 sənaye istehsalı 26.6 faiz azalmışdı. Qışın sərt keçməsi səbəbi ilə yanacağa olan tələbat ödəmədiyi üçün əhali nadir olan ağaçları kəsərək öz tələbatlarını qarşılamaq məcburiyətində qalmışdır. Heydər Əliyev 3 sentyabr 1991 ci ildə Ali Məclisin sədri seçildikdən sonra muxtar respublikanı sosial-iqtisadi böhrandan çıxarmaq üçün ciddi tədbirlər görməyə başladı. Heydər Əliyevin müdrük siyasəti nəticəsində Naxçıvan erməni təcavüzündən qurtulmuş və asayiş bərpa edilmişdir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində Naxçıvanda sosial-iqtisadi inkişafının möhkəm bünövrəsi qoyulmuşdur.

Açar sözlər: Naxçıvan, Blokada, sosial-iqtisadi vəziyyət, Heydər Əliyev, Beynəlxalq əlaqələr.

Giriş. 1990-cı ilin əvvəllərində Naxçıvanda vəziyyət xeyli dəyişmiş sosial-iqtisadi vəziyyət gündən-günə ağırlaşırdı, əhalinin gündəlik tələbatlarını ödəmək imkanı getdikcə tükənirdi. Bir yandan Ermənistan tərəfindən iqtisadi və nəqliyyat blokadasının yaratdığı obyektiv çətinliklər, digər tərəfdən keçmiş iqtisadi münasibətlərin iflasa uğraması əhalinin həyat səviyyəsinin daha da pisləşməsinə gətirib çıxarmışdı. Dəmir yolunun işləməməsi nəticəsində muxtar respublikanın sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti müəssisələri və s. lazım olan xammalla, komplektləşdirici avadanlıqlarla, inşaat materialları ilə təmin edilmədiyindən onların əksəriyyətinin fəaliyyəti tamamilə dayanmışdı. 80-ci illərin ortalarında sənaye müəssisəsinin altısının dayandırılması Naxçıvanda vəziyyəti birqədər də ağırlaşdırırdı. (Naxçıvan Muxtar Respublikasında 1990-cı ildə 52 sənaye müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi) [3, s.13].

Sənaye istehsalında 1989-1991-ci illərdə kəskin şəkildə azalma müşahidə edilmişdir. Heyvandarlıqda 34 faiz kənt təsərrüfatında məcmu məhsul 25.5 sənaye istehsalı 26.6 faiz azalmıştı. Quşların sayı 372 min, qara malın sayı 10.9 min davarların sayı 31.1 min azalmışdı. Bu göstəricidə milli gəlir 5 dəfə aşağı düşmüşdü [3, 2020, s.12-13]. Ümumi məhsulun həcmi 1990-cı ildə 1985-ci ilə nisbətən 92,6 faiz, 1989-cu ilə nisbətən isə 95,9 faiz təşkil etmişdir. 1990-cı ildə 1985-ci ilə nisbətən dəmir-beton məmulatı istehsalı 47,7 min kubmetrdən 40 min kubmetrə (tikintisi dayandırılmış), xam ipək ipliyi istehsalı 107 tondan 83 tona, duz istehsalı 118 min tondan 99 min tonadək azalmışdır. Buzaman işsizlik xeyli artmışdır. Ermənilərin Naxçıvana ərazi iddiaları və sərhədlərdə hərbi toqquşmalar yaratması muxtar respublikanın həyatına ciddi mənfi təsir göstərməkdə idi [10, s.55]. Avtomobil yollarının və Azərbaycan dəmir yollarının (Qarçevan-Mehri) fəaliyyətinin dayandırılması Naxçıvanda vəziyyəti birqədərdə ağırlaşdırdı. Buzaman Naxçıvan Azərbaycanın digər rayonları ilə yanaşı İttifak dövlətləri ilə də əlaqəsinin kəsilməsi vəziyyəti birqədərdə ağırlaşdırmış oldu. Dəmir yollarında vəziyyətin bir qədər gərginləşməsi Naxçıvanda iqtsadi problemlərlə yanaşı sosial-pisixoloji cəhətttəndə bir sıra

problemər yaratmışdı. DQMV başverən hadisələr Naxçıvana da təsir göstərmişdi. Bunun nəticəsində Naxçıvan iqtisadiyyatı 1990-cı illərin əvvəllərində iflic vəziyyətə düşmüşdü [4, s.24-25].

Nəqliyat blokadası kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında və daşınmasında cidi problemlər yaratmışdı. Bakıdan Naxçıvana ərzaq və tikinti məhsulları hava yolu ilə gətirilirdi, buda tələbatı ödəməkdə birqədər çətinlik yaradırdı. Bütün bunların labüd nəticəsi olaraq muxtar respublikada istehsal həcmi sürətlə aşağı düşürdü. Həmin illərdə Naxçıvan MR-da adambaşına düşən mal dövriyyəsi orta respublika göstəricisinin 74,8 faizini təşkil edirdi [4, s.90-91].

Heydər Əliyev 3 sentyabr 1991 ci ildə Ali Məclisin sədri seçildikdən sonra [12, s.16]. Muxtar respublikanı sosial-iqtisadi böhrandan çıxarmaq üçün ciddi tədbirlər görməyə başladı [1, s.1]. Heydər Əliyevin iştirakı ilə Ali Məclisin sessiyasında muxtar respublikada yaranmış sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyət ətraflı təhlil edilməyə başlandı [6, s.248].

1992-ci il martın əvvəllərində Heydər Əliyev muxtar respublikanı nəqliyyat blokadasından çıxarmaq üçün Naxçıvanın hava limanının genişləndirilməsi ilə yaxından məşğul olmuş. Nəhayət, Naxçıvanda ağır yüklü sərnişin və nəqliyyat təyyarələrini qəbul etməyə imkan verən yeni aerodromun ilk növbəsi istifadəyə verildi. Heydər Əliyev Hava limanında ilk TU Təyyarəsinin qəbul edilməsi mərasimində, özü iştirak etmişdi [8, s.171].

Muxtar respublikada yaranmış ağır sosial-iqtisadi vəziyyəti qismən də olsa, aradan qaldırmaq üçün yollar axtaran Heydər Əliyev Azarbaycanda ilk dəfə olaraq, Naxçıvanda bazar iqtisadiyyatının mühüm şərti olan özəl mülkiyyətin genişləndirilməsi istiqamətində ilk və zəruri addımlar atmışdı. Bu baxımdan Ali Maclisin 6 aprel 1992-ci il tarixli qərarları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərlə işləyən kolxoz və sovxozları haqqında və Rentabelli işləyən kolxoz və sovxozların mal-qarasının özəlləşdirilməsi barədə təkliflər haqqında Ali Məclisin qərarları müzakirıə edildi: "Zərərlə işləyən kalxoz və savxozların özəlləşdirilməsi haqqında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarında deyilir: "Naxçıvan Muxtar Respublikasında zərərlə işləyən kalxoz və savxozların ləğv edilməsi və onların əsasında şəxsi təsərrüfatların yaradılması haqqında tövsiyələr bəyənilsin".

Bu tövsiyələr əsasında rentabelli işləyən kalxoz və savxozlar ləğv edilərək yerlərinə şəxsi təsərrüfat sahələri yaradıldı [3, s.14-15].

Ulu Öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində aparılan islahatlar nəticəsində Naxçıvan düşdüyü iqtisadi cətinliklərdən qurtulmuş oldu. Naxçıvan Muxtar Respublikasında savxoz və kalxozlar torpaq islahatları qısa müddət ərzində müsbət nəticələr verməyə başladı [4, s.70-72]. Muxtar respublikada kənd təsarrüfatının inkişafı, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün əlverişli zəmin yaratdı. Bununla yanaşı iqtisadi münasibətləri tənzimlənməsi mexanizmini tətbiq etməklə əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin surətdə aşağı düşməsinin qarşısını ala bildi. Bu islahatlar sadəcə Naxçıvanda deyil, eyni zamanda bütöv Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişafına zəmin yarattı [3, s.16].

Ulu Öndər Heydər Əliyev blokadanın yaratdığı mürəkkəb problemləri aradan qaldırmaq, muxtar respublikanın həyatı tələbatlarını ödəmək, nəqliyyat və kommunikasiya əlaqələrini bərpa etmək üçün qonşu Türkiyə və İran dövlətləri ilə münasibətlərin təşəkkül tapmasına və inkişafına çalışırdı [9, s. 82]. Böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin Naxçıvan MR Ali Məclisinə rəhbərlik etməsi bu diyarın blokadadan qurtarmasına, onun Türkiyə Respublikası ilə beynəlxalq əlaqələrinin yaranmasına və genişlənməsinə imkan verdi. Naxçıvanın həyati tələbatını ödəmək, kommunikasiya əlaqələrini bərpa etmək üçün danışıqlar aparılıb, protokollar imzalandı. Heydər Əliyevin muxtar respublikaya rəhbərlik etdiyi müddətdə qonşu ölkələrlə, xüsusilə Türkiyə dövləti ilə qurduğu xarici əlaqələr bölgəni fəlakətdən xilas etdi [2, 71].

1991-ci ildə Heydər Əliyevin iştirakı ilə Naxçıvanla Türkiyə arasında müvəqqəti körpünün açılması muxtar respublikanın dost ölkə ilə alaqələrinin inkişafinda mühüm mərhələ oldu. Körpünün açılması ilə Türkiyənin hökumət nümayandələrinin, iş adamlarının Naxçıvana səfərləri intensiv xarakter almağa başladı. Türkiyə Respublikasının muxtar respublikaya daxil olan humanitar yardımın artırılması, əhalinin ilkin ehtiyaclarının ödənilməsi üçün böyük töhfə oldu. Naxçıvan Muxtar Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsi ilə əlaqədar 1992-ci ilin fevralın 22-də Heydər Əliyevin fərmanı ilə Dövlət Gömrük Komitəsi yaradıldı. Həmin ilin martında Heydər Əliyev Türkiyə Respublikasının o vaxtkı baş naziri Süleyman Dəmirəlin dəvəti ilə Türkiyədə səfərdə oldu. Heydər Əliyev səfər müddətində prezident Turqut Özalla görüşmüş, sonra baş nazir S.Dəmirəl ilə Türkiyə və Naxçıvan

Muxtar Respublikası arasında əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi haqqında protokol imzalamışdı. Protokolda Türkiyə Respublikası tərəfindən Naxçıvan MR-a maliyyə, iqtisadi texniki yardım göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Muxtar respublikanın müxətəlif sahələrdə tələbatını ödəmək məqsədi ilə Türkiyə hökuməti Naxçıvana 100 milyon dollar məbləğində kredit ayırmağı öhdəsinə götürmüşdü. Bir çox məsələlərdə tarixən öz qardaşlıq köməyini əsirgəməyən Türkiyənin bu dəfəki qardaş köməyi qarşısında, həm də Bir millət, iki dövlət arasında çox böyük nüfuza malik Heydər Əliyev şaxsiyyəti dayanmışdı. Həmçinin muxtar respublikanın Türkiyə elektrik sisteminə daxil edilməsi, tərəflər arasında dəmiryolu və avtomobil yolu şəbəkəsinin təsis edilməsi üçün davam edən işlərin sürətləndirilməsi, Araz çayı üzərində körpünün tikilməsi, muxtar respublika ilə hava xəttinin yaradılması, kənd təsərrüfatı, bank sistemi, təhsil, turizm sahəsində muxtar respublikaya yardım göstərməyi Türkiyə tərəfi öz üzərinə götürürdü. Heydər Əliyev Türkiyə ilə Naxçıvan arasında bağlanmış bu müqavilənin siyasi, iqtisadi, əhəmiyyətini qeyd edərək demişdir: "bu müqavilələrin Qars, Moskva müqavilələri kimi tarixə daxil olacağını, gələcək nəsillərin, bütün türk dünyasının bu sənədi də öz tarixində həmişə araşdıracağını və sənədi imzalayanlara daim təşəkkürlərini bildirəcəklərini göstərmişdi". Doğrudan da Heydər Əliyevin dahiyanəliyi nəticəsində Türkiyə ilə əlaqələrin yaradılması, tərəflər arasında imzalanmış sənədlər, Naxçıvan Muxtar Respublikasının düşdüyü ağır iqtisadi və siyasi böhrandan, nəqliyyat və informasiya blokadasından çıxmasına kömək göstərdi. Heydər Əliyev eyni zamanda Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirələ bəyan etmişdi ki, əgər Naxçıvanın statusunda hər hansı bir zamanda bir dəyişiklik olarsa, Türkiyə bu məsələdə söz sahibi olacaqdır. Doğrudan da, 1992-ci ilin mayında ermənilər Naxçıvanı işğal etmək üçün hücuma başladıqda Türkiyə hökumətinin Naxçıvanın qaranti olması barədə kəskin bəyanatı düşməni geri çəkilməyə məcbur etdi. Qısa zaman ərzində Türkiyənin Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Nəqliyyat Nazirliyi, Teletas sirkəti Naxçıvanda iri layihələrin həyata keçirilməsi üçün böyük işlər aparırdılar [8, 171-172].

1992-ci ildə iki ölkə arasında türk əsilli tələbələrin mübadiləsini nəzərdə tutan proqram imzalandı. Proqram əsasən azərbaycanlı tələbələr Türkiyənin ali təhsil müəssisəsində təhsil almağa başladılar [7, s.10].

Humanitar, iqtisadi, mədəni əlaqələrin inkişaf ettirilməsi üçün Heydər Əliyev Türkiyənin bir neçə bölgələrində - Iğdır. Qars və Vanda olmuşdur (Türkiyə vilayətlərinin başçıları Naxçıvana səfərlər etmişdir). Heydər Əliyevin 1992-ci ilin iyul və avqust aylarında, eləcə də Türkiyəyə sonrakı işgüzar, rəsmi səfərləri zamanı aparılan danışıqlar, imzalanmış sənədlər Naxçıvan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında yeni mərhələ yaratmışdır. Buzaman Türkiyənin Qızıl Ay Cəmiyyəti xətti ilə Naxçıvana humanitar yardım göstərilmişdir [8, s.173].

1992-ci il mayın 28-də Respublika günündə Araz çayı üzərinda Naxçıvan və Türkiyəni birləşdirən körpü (Ümid körpüsü) istifadəyə verildi. Körpünün açılış mərasimində Heydər Əliyev və Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl, Azərbaycan Respublikasının dövət xadimləri iştirak etdilər. Körpünün açılışı münasibətilə çıxış edən Heydər Əliyev göstərdi ki, "bu körpü bizim ümid və arzularımızın körpüsü və türk dünyasına pəncərədir" [8, s.153]. Bu körpünün açılması 70 illik həsrətə son qoymuş oldu [11, s.6]. Heydər Əliyevin 9 iyul 1992-ci il tarixində imzaladığı qərarla Naxçıvan MR Ali Məclisinin Rəyasət Heyəti Sədərək-Dilucu körpüsü Türkiyə Cumhuriyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında rəsmi sərhəd keçid qapısı elan edildi [8, s.173]. Qısa müddətdə Iğdır-Naxçıvan elektrik xətti ilə Türkiyənin elektrik şəbəkəsinə qoşulan Naxçıvana 63 meqavat həcmində elektrik enerjisinin nəqlinə başlanıldı [2, s.72].

Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi problemlərinin həllində İran İslam Respublikası ilə əlaqələrin yaradılması da müsbət rol oynadı. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk dövrlərində İİR-ilə münasibətlərdə müəyyən soyuqluq olmasına baxmayaraq Heydər Əliyev müdrik siyasətilə, Naxçıvanla İran əlaqələri bərpa etmişti. Bu zaman İranla Naxçıvan arasında siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr inkişaf etməyə başladı. İranın «Hilal Əhmar» xeyriyyə cəmiyyəti, «İmam Xomeyni» fondu və digər təşkilatları Naxçıvana humanitar yardım göstərmiş və bir sıra iqtisad layihələr həyata keçirmişlərdi. 1992-ci ilin avqustunda Heydər Əliyev İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Ə.Ə. Vilayətinin dəvəti ilə bu ölkəyə səfər etmiş və səfərin yekununda, Naxçıvan MR ilə İİR arasında müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq haqqında protokollar imzalanmışdı. Bu pratokollarda siyasi, iqtisadi, ticarət və mədəni əlaqələr yer almışdı. Protokolların maddələrində İİR-in Naxçıvanda baş konsulluğunun açılması,

ticarət nümayəndəliyinin birgə müəssisələrin təşkili, ticarət qaydalarının yüngülləşdirilməsi, gömrük siyasətinin liberallaşdırılması, mədəniyyət, elm, təhsil, məktəb və s. sahələrdə əlaqələrin genişlənməsi, Naxçıvan MR- 200 milyon kv/saat enerji verilməsi, yük və sərnişin daşınmasının genişləndirilməsi məsələləri müzakirə edilmişdi. Eyni zamanda vətəndaşların keçidi üçün Poldəşt və Naxçıvanın Şahtaxtı kəndi yaxınlığında Araz çayı üzərində körpünün açılması, Xoy-Culfa qaz kəmərinin tikintisi, yüklərin avtomobil vasitəsi ilə Culfa-Xudafərin yolu ilə daşınması, eləcə də Naxçıvan MR əhalisinin ərzaq və yanacaq ehtiyaclarını ödəmək üçün İİR tərəfindən müvafiq tədbirlər görülməsi öz əksini tapmışdı. Heydər Əliyevin İİR-in «Bonyade Mostəzəfan və Canbazane Engelabe Eslami fondunun prezidenti Möhsen Rəfiqdustla imzaladığı protokola görə fond tərəfindən Naxçıvanda bir neçə iqtisadi və humanitar lahiyələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu (nəzərdə tutulmuş bütün işlərin maliyyələşdirilməsi bütövlüklə İran tərəfinin üzərinə qoyulmuşdu). 1993-cü ilin martında İİR-in Naxçıvanda baş konsulluğunun açılması, Naxçıvanla İran arasında əlaqələrin daha da genişlənməsinə təsir göstərdi. 24 avqust 1992-ci il tarixli müqavilənin həyata keçirilməsi, Naxçıvanın blokada şəraitində yaşaması ilə əlaqədar yaranmış problemlərin İİR-ı vasitəsilə həll olunması yollarını müzakirə etmişdi [8, s.173-175].

27 dekabr 1991-ci ildə ABŞ-ın Moskvadakı səfirliyinin əməkdaşları G.Breyter və Obri A.Karlson Naxçıvanda Heydər Əliyevlə görüşmüş, bundan sonra, 1991-ci ilin ABŞ-ın Azərbaycanda ilk səfiri R.Finn, və onu əvəz etmis R. Mayls da Ali Məclisin sədri ilə görüşmüşdür. Heydər Əliyev həmçinin Böyük Britaniyanın Azarbaycandakı səfiri H.Fomston Fransanın səfiri J.Perre, BMT-nin Azərbaycandakı nümayəndəsi Mahmud Əl-Səid və digər xarici nümayəndələrlə görüşündə onların diqqətini Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünə, qonşu dövlətin blokadaya saldığı Naxçıvanın ağır vəziyyətinə cəlb edirdi. İri dövlətlər Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində obyektiv mövqe tutmağa çağırırdı. Bill Klintonu ABŞ-ın prezidenti seçilməsi münasibətilə təbrik edən Heydər Əliyev yanvar 1993-cü ildə ona məktubla müraciət edərək Naxçıvanın Ermənistan tərəfindən iqtisadi blokadaya alması muxtar respublikada ağır iqtisadi vəziyyət yarandığını onun nəzərinə çatdırmış və ABŞ prezidentindən Naxçıvan MR-a humanitar yardım göstərilməsini xahiş etmişdi (Diplomatik subardinasiyaya əməl edərək). B.Klinton Heydər Əliyevin bu məktubu cavabsız qoymamış. Naxçıvana təcili yardım göstərmək barədə qərar qəbul etmişdir. [8, s.177].

ABŞ Dövlət Departamentinin nümayəndəsi Robert Puli 1993-cü ildə Ermənistanın blokadası nəticəsində Naxçıvanın düşdüyü vəziyyəti öyrənmək və regiona yardım proqramı hazırlamaq üçün Naxçıvana gəlmiş Heydər Əliyevlə görüşmüşdür. ABŞ kongresinin 907-ci düzəlişinə görə Azərbaycana yardım göstərilməsinə məhdudiyyət qoyulduğundan yardımın qeyri-hökümət təşkilatlarının xətti ilə göndərilməsi nəzərdə tutulurdu. Bir müddət keçdikdən sonra Amerika Beynəllxalq Yardım və inkişaf Agentliyinin-ADBİNTİN direktorunun sağlamlıq məsələləri üzrə baş müşaviri, C.Vaythauz və həmin agentliyin Avropa-Asiya bölməsinin direktoru P.Kulakov Naxçıvana yardım göstərilməsi imkanlarını öyrənmək üçün muxtar respublikaya gəlmiş və Ali Məclisin sədrilə görüşmüşlər. ABŞ-ın Naxçıvana humanitar yardım göstərməsinin bölgə əhalisinin sosial ehtiyaclarının aradan qaldırılmasına müəyyən köməkliyi ilə bərabər həm də böyük siyasi əhəmiyyəti var idi. 1993-cü il martın 8-də Heydər Əliyevlə görüşən BMT-nin Qaçqınlarla iş üzrə Ali Komissarlığı Azərbaycandakı nümayəndəliyinin proqramlaşdırılma məsələləri üzrə rəhbər Lois Rovira naxçıvanlı qaçqınlara yardım göstəriləcəyi barədə məlumat vermişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində Fransa və Böyük Britaniya Dövlətləridə Naxçıvana yardım etmək üçün mühüm qərarlar qəbul etmişdilər [8, s.177-178]. Nəhayət Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrük siyasəti nəticəsində Naxçıvan erməni təcavüzündən qurtulmuş və asayiş bərpa edilmişdir [5, s.30].

Nəticə. Ermənilər tərəfindən Azərbaycanın tarixi torpaqlarının işqal edilməsi nəticəsində Naxçıvanda da sosial-iqtisadi vəziyyət xeyli mürəkkəbləşmişdi. Nəqliyyat blokadasının yarattığı obyektiv çətinliklər Naxçıvanda kənt təsərrüfatı ilə birlikdə tikinti və sənaye sahəsində də işlərin dayanmasına gətirib çıxarmışdı.

3 sentyabr 1991-ci ildə Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçildikdən sonra muxtar respublikanı blokadadan çıxarmaq üçün bır sıra tədbirlər görmüşdür. Naxçıvanda sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün önəmli addımlar atmağa başlamışdı. İlk növbədə muxtar respublikada sabitliyi təmin ettikdən sonra Muxtar respublikanı blokadadan çıxarmaq üçün Türkiyə və

İranla münasibətlər quruldu. Bu zaman Türkiyə və İran səfər edən Ulu Öndər Heydər Əliyev diplomatik münasibətlər qurmuş, ticarət əlaqələrini genişləndirmişdir. Türkiyənin Qızıl Ay Cəmiyyəti xətti ilə Naxçıvana humanitar yardım göstərilmişdir. Iğdır-Naxçıvan elektrik xətti ilə Türkiyənin elektrik şəbəkəsinə qoşulan Naxçıvana 63 meqavat həcmində elektrik enerjisinin nəqlinə başlanılmışdı.

Heydər Əliyev müdrik siyasətilə, Naxçıvanla İran əlaqələrini bərpa etmişti. Bu zaman İranla Naxçıvan arasında siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr inkişaf etməyə başladı. İranın «Hilal Əhmar» xeyriyyə cəmiyyəti, «İmam Xomeyni» fondu və digər təşkilatları Naxçıvana humanitar yardım göstərmiş və bir sıra iqtisad layihələr həyata keçirmişlərdi.

Eyni zamanda Ermənistanın işqalçılıq siyasəti nəticəsində Naxçıvanın düşdüyü çətinliyə görə ABŞ, Böyük Britaniya və Fransa dövlətləridə Naxçıvana yardım etmək üçün mühüm qərarlar qəbul etmişlər. Ulu Öndər Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində Naxçıvanda sosial-iqtisadi vəziyyət inkişaf etməyə başlamışdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdalov Nurlan, Xilaskarlıq missiyasının başlanğıcı: 1991-ci il sentyabrın 3-də ulu öndər Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilmişdir, Respublika.- 2023.- 3 sentyabr.- № 189.- S.3.
2. Əliyev Səfər, Heydər Əliyev dövründə Azərbaycan - Türkiyə münasibətləri / Heydər Əliyev və milli dövlətcilik məsələləri (Respublika elmi konfrans məsələləri), "Naxçıvan" Universiteti, 2023, 6 s.
3. Hacıyev İsmayıl, Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı (1995-2019-cu illər). Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2020, 224 s.
4. Hacıyev İsmayıl, Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı, Elm və Təhsil, 2016, 360 s.
5. Hacıyev İsmayıl, Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və günümüzdə. Azərbaycan Xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 90 İlliyinə. Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2013, 296 s.
6. Hacıyev İsmayıl, Heydər Əliyev siyasəti: tarixdə və müasirlik. Bakı, "Elm", 2023, 336 s.
7. Həsanov, İlham. Haydar Aliyev döneminde Azerbaycanın dış politikası, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 124 s.
8. Qasımov Ədalət, Heydər Əliyev və Naxçıvan Muxtar Respublikasının inkişaf tarixi 1969-2003). Bakı, Turxan, 2013, 264 s.
9. Məmmədov Məmməd, Siyasəttə Naxçıvan dərsləri. Bakı, Araz, 2009, 416 s.
10. Naxçıvan Muxtar Respublikası – 95, Naxçıvan, "Əcəmi"Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 2019, 184s.
11. Naxçıvan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yeni müstəvidə Respublika elmi konfransı. "Qeyrət" nəşriyyatı, Naxçıvan Dövlət Universiteti, 2019, 3 s.
12. Səfərli Fəxrəddin, Heydər Əliyev irsi - əbədi yaşar təlim. Naxçıvan, "Əcəmi" Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2014, 200 s.

САФАР АЛИЕВ
Старший лаборант Нахчыванского отделения НАНА

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОА СИТУАЦИЯ НАХЧЫВАНА В КОНЦЕ 20 ВЕКА

Оккупация Арменией азербайджанских земель в конце XX века привела к остановке транспортных средств между Нахчываном и Азербайджаном. В это время ситуация в Нахчыване значительно осложнилась, а социально-экономические отношения несколько ослабли. Транспортная блокада также создала серьезные проблемы в производстве и транспортировке сельскохозяйственной продукции. В результате бездействия железной дороги деятельность их (большинства) полностью прекратилась, так как автономная республика не была обеспечена промышленными, сельскохозяйственными, строительными материалами. В 1990 г. по сравнению с 1985 г. сократилось производство железобетонных изделий, производство шелка-

сырца, производство соли. Животноводство сократилось на 34 процента, сельское хозяйство-на 25,5 процента, а промышленное производство-на 26,6 процента. Поскольку спрос на топливо не удовлетворялся из-за суровых зим, население было вынуждено удовлетворять свои потребности, вырубая редкие деревья. После того, как 3 сентября 1991 года Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Меджлиса, он начал принимать серьезные меры по выводу автономной республики из социально-экономического кризиса. В результате мудрой политики Гейдара Алиева Нахчыван был освобожден от армянской агрессии и восстановлен порядок, в Нахчыване была заложена прочная основа его социально-экономического развития.

Ключевые слова: Нахчыван, блокада, социально-экономическая ситуация, Гейдар Алиев, международные отношения.

SAFAR ALIYEV
Nakhchivan Department of ANAS

SOCIO-ECONOMIC SITUATION OF NAKHCHIVAN AT THE END OF 20 th CENTURY

At the end of the twentieth century, the occupation of Azerbaijani lands by Armenia led to the suspension of vehicles between Nakhchivan and Azerbaijan. At that time, the situation in Nakhchivan became quite complicated and socio-economic relations weakened a bit. The transport blockade also created serious problems in the production and transportation of agricultural products. As a result of the failure of the railway, the autonomous republic was not provided with industrial, agricultural and construction materials, so their activity (most of them) completely stopped. In 1990, compared to 1985, the production of reinforced concrete products, the production of raw silk, salt production decreased. Animal husbandry decreased by 34 percent, rural economy-by 25.5 percent, industrial production-by 26.6 percent. . Because of the harsh winter, the demand for fuel did not meet, the population was forced to meet their needs by cutting down rare trees. After Heydar Aliyev was elected chairman of the Supreme Assembly on September 3, 1991, he began to take serious measures to bring the autonomous republic out of the socio-economic crisis. As a result of Heydar Aliyev's wise policy, Nakhchivan was freed from Armenian aggression and order was restored. As a result of the wise policy of the great leader Heydar Aliyev, a solid foundation of socio-economic development was laid in Nakhchivan.

Keywords: Nakhchivan, blockade, socio-economic situation, Heydar Aliyev, international relations.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 06 aprel 2024-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 03 may 2024-cü il.
Rəyçilər: t.ü.f.d. Toğrul Xəlilov, t.e.d.İbrahim Zeynalov.